

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

“ЗОЛОТИЙ” ПЕРІОД АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ ЗАКАРПАТТЯ (70 – 90-ті рр. ХХ ст.)

ПЕНЯК П. С. (Ужгород)

Стаття виконана як складова частина комплексної планової теми відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України “Розвиток археологічної науки в західних областях України”. Об'єктом дослідження є археологічні пам'ятки Закарпаття від кам'яної доби до середньовіччя. Основна мета полягає у розкритті результатів археологічного вивчення території Закарпатської області, описі та аналізі відкритих і частково досліджених пам'яток протягом 70-90-х років ХХ ст. Практичне значення полягає в тому, що фактичний матеріал разом з висновками може бути використаний для написання узагальнюючих праць, при підготовці видань-каталогів, спеціальних довідників, зведень пам'яток історії та культури.

Вагомі успіхи закарпатської археологічної науки у вивченні давньої історії населення північно-східної частини Карпатської улоговини припадають на 70 – 90-ті рр. ХХ ст. Цьому сприяло кілька факторів. Оцінивши ключовий характер деяких археологічних пам'яток Закарпаття, що знаходилися на стику двох культурних зон – центрально- і східноєвропейської, сюди прибули працювати кілька археологічних експедицій провідних дослідницьких центрів. Давньокам'яний вік вивчала палеолітична експедиція Природничого музею АН УРСР (керівник – В.Гладилін), палеоліт і мезоліт – експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР (О. Черниш, Л. Мацкевий), неоліт – експедиція Інституту археології АН СРСР (В. Титов), енеоліт – експедиція

Львівського університету (М.Пелешин).

Все ж найбільші систематичні польові дослідження археологічних пам'яток краю проводили три експедиції: Ужгородського університету (Е.Балагурі, В.Котигорошко), Природничого музею АН УРСР та Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР (з 1985 р. група в складі відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР). На початку 70-х років на Закарпатті розгорнулося грандіозне за масштабами будівництво, пов'язане з великими земляними роботами, а саме: спорудження нафтопроводу “Дружба”, кількох віток газопроводу (“Уренгой – Помари - Ужгород”, “Братерство”, “Союз”), Транскарпатської шосейної дороги, меліорації земель у рівнинній і передгірських зонах. Всі ці роботи вимагали проведення в зонах земляних робіт невідкладних охоронних розкопок, а кошти отримувались від тих організацій, які вели будівництво. Так було, по-перше, вирішено фінансовий бік справи, а, по-друге, дало можливість вперше на теренах краю проводити розкопки широкими площами (по 3 – 4 тис. кв. м культурної площі), охоплюючи роботами майже всі періоди давньої історії Закарпаття.

Окрім палеолітичної і мезолітичної експедицій, які вивчали пам'ятки виключно кам'яного віку, науковці університету і Ужгородської групи досліджували всі пам'ятки, які траплялися на об'єктах новобудов. Тому подальший огляд виконаних робіт зручніше розгляда-

ти не за здобутками експедицій, а на підставі розгляду окремих історичних епох.

Експурс розпочнемо з палеоліту, пам'ятки якого в основному виявлені саме в 70 – 80-ті рр. ХХ ст. Світове значення має ранньопалеолітичне місцезнаходження в Королеві (стоянки Виннички, Бейвар, Гострий Верх), які вивчалися В. Гладиліним протягом 14 польових сезонів, починаючи з 1974 р. Ця пам'ятка за кількістю нашарувань часу ашель - мустье, чіткістю геологічної стратиграфії, численності і виразності матеріалів, перехідних від ашеля до мустье і пізнього палеоліту, не має собі рівних в Центральній і Східній Європі [1].

Важливим науковим внеском у розробку питань кам'яного віку Закарпаття 70 – 80-х рр. слід вважати спробу визначити періодизацію і хронологію палеоліту краю. Підготовлена дослідниками культурно-хронологічна колонка дозволила об'єднати розрізнені відомості про давньокам'яну добу. Сьогодні до раннього палеоліту Закарпаття зараховано пам'ятки ашельської (850 – 150 тис. років до н. е.) та мустьєрської (150 – 40 тис. років до н. е.) доби. До першої віднесено палеолітичні місцезнаходження та стоянки Королево I, Рокосово I, Рокосово II, Малий Раковець. На думку вчених, ці комплекси належать до індустрій без рубил і утворюють єдину в територіальному і техніко-типологічному відношенні групу пам'яток [2].

До мустьєрської доби нині зараховано понад 40 місцезнаходжень. До найбільш цінних стоянок віднесено Королево II, Чорна I, IX, Рокосово, Діброва, Хижа та ін. Серед знайдених знарядь виділено: двохбокові чоппери, зубчасті знаряддя, сікачі, скребла. Заготовки представлені леваллуазькими відщепами та дископодібними нуклеусами; знаряддя – січками, рубилами, листовидними і клювоподібними знаряддями [3].

Еталонними пам'ятками для вивчення пізнього палеоліту, в першу чергу, послужили стратифіковані пам'ятки Коро-

лева I, Королева II та пізньопалеолітичні комплекси Берегова I з Малої гори. Цінними, хоч і допоміжними, виявилися нововідкриті пізньопалеолітичні місцезнаходження Берегово II, Мукачево I, Біганська гора, Заставне, Шаян та ін. Що стосується вікових рамок, то зроблена спроба віднести їх до раннього вюрма з виділенням трьох стадій його розвитку [4].

Картографування пізньопалеолітичних місцезнаходжень (Ганьковиця, Дубриничі, Лумшори, Голубине, Ділове та ін.) свідчить про те, що людські колективи пізнього палеоліту успішно заселяли не лише передгірську, але й гірську частину Закарпаття. Гіпотеза про те, що гірська частина краю була заселена лише в епоху середньовіччя, яку заподадливо поширювали деякі угорські історики, обґрунтовано втратила свій сенс.

З 1973 року розпочалося вивчення мезоліту. Тоді була створена комплексна мезоліто-неолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР, яку очолив Л. Г. Мацкевий. Протягом 15-ти років роботи експедиції було відкрито і частково досліджено 38 мезолітичних місцезнаходжень і стоянок [5].

Найбільш цінні матеріали отримано під час розкопок стоянок Кам'яниці II, Кам'яниці V (Ужгородського району), що дозволило провести етнокультурний поділ мезоліту Закарпаття на пам'ятки з геометричними (Кам'яниця V) і без геометричних (Кам'яниця II) мікролітів. Як показали дослідження, пам'ятки мезоліту на Закарпатті розташовані нерівномірно. Найбільше їх фіксується в передгір'ї (22), в Притиській рівнині (7), Берегівській котловині (4) та в районі Вігорлато-Гутинського хребта (2) [6]. Пам'ятки типу Кам'яниця V близькі до стоянки Сексард-Паланк (Угорщина), а також до певної міри, на думку Л. Мацкевого, зближуються з молодовською фазою мезоліту Подністров'я. Кам'яницю V та пам'ятки цієї групи вчений датував 11 – 10 тисяч років тому [7].

Л. Мацкевий на основі спостережень висловив думку про існування на Закарпатті в добу мезоліту двох основних етнокультурних спільнот. До першої групи він відніс пам'ятки з деякими палеолітичними індексами, до другої – комплекси з вираженими новими тенденціями мезоліту. Перша група розташована в північно-західній, друга – в південно-східній частині краю. Як вважає дослідник, матеріали розкопок дали право говорити про співіснування на Закарпатті в IX – VI тисячоліттях до н. е. мезолітичних і неолітичних спільнот. Перші займали передгірську зону, другі – низинну, тобто зони, придатні для мисливства, рибальства, збиральництва та землеробства і тваринництва [8]. Знаходячись в центрі Європи, мезолітичні пам'ятки краю увібрали в себе різноманітні риси сусідніх з Закарпаттям етнокультурних спільнот, що вимагає подальших польових досліджень.

Хоч неоліт Закарпаття досліджувався в попередній час (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.), але таких великих за масштабами робіт, які були виконані в 70 – 80-х роках раніше не було. Вони перевищують розміри досліджених площ інших епох. В ці роки було відкрито біля сорока поселень неоліту і енеоліту, пам'ятки якого вивчав Михайло Потушняк. Ним проведені розкопки в Дякові (ур. Мондичтог), Дерцені (ур. Мала гора), Баркасові (ур. Нодь мезев), Запсоні (ур. Мала гора, Ково домб), Ужгороді (Дравці), Серне, Рафайлові, Малих Геївцях, Концові та ін.

На основі одержаного матеріалу у Запсоні (ур. Мала гора), Серне (ур. Кіш мезев) досліднику вдалося визначити, що ранні пам'ятки новокам'яної доби на Закарпатті належали носіям старчево-крішської культури, що датується в рамках 5100 – 4500 рр. до н. е. [9]. Як правило, поселення неоліту розташовувалися на берегах річок, водоймищ, займали окраїни боліт, схили невисоких пагорбів.

Розкопки в Дякові, Серне, Рафайлові, Запсоні, Тарнівцях, М. Геївцях

дозволили виділити нову культуру – мальованої кераміки (4500 – 4000 рр. до н. е.). Виявилося, що вона не входила в зону поширення лінійної кераміки, а існувала паралельно з нею не суміжних територіях. Культуру Кріш, на думку М. Потушняка, замінила культура мальованої кераміки, корені якої тісно пов'язані з регіоном Балкан.

Значна кількість розкопаних площ та одержаних матеріалів дозволила вченому по-новому підійти до проблеми поширення пам'яток полгарської культури, ранній період якої припадає ще на неоліт, а пізній – енеоліт (4000 – 2700/2600 рр. до н. е.). Йому належить також першість у виділенні на Закарпатті пам'яток баденської культури доби енеоліту, яка датується 2800/2700 – 2000 рр. до н. е. [10].

Починаючи з 1970 року на кошти Закарпатського облвдгоспу розпочалися охоронні розкопки пам'яток археології в зонах меліоративних робіт. У їх розгортанні велика заслуга належить Едуарду Балагурі, коло наукових інтересів якого – історія населення краю доби бронзи. Ним проведені і опрацьовані матеріали з розкопок поселення і могильника у Дякові (ур. Мондичтог і Кішерде), поселень в Бобовому (ур. Ферма), Заболотті (урочища Петеркетог і Шомодітог), Великій Бігані (урочища Повч, Чонкаш, Мочкош), Новому Селі (ур. Легелев), Виноградові (ур. Котубейка) та ін., що належали до доби бронзи [11].

На 70 – 90-ті рр. припадає також поповнення колекції новими бронзовими скарбами, головним чином, з доби пізньої бронзи та гальштату. Вони походять з Мукачева I, Мукачева II (Чернеча гора), Квасова I, Квасова II, Залужжя, Малих Геївець, Чинадієва, Чомоніна, Нижнього Бистрого та ін. Найявність такого великого джерельного матеріалу дала змогу Е. Балагурі виділити у бронзовому віці три етапи: ранній, середній і пізній.

До раннього етапу віднесено археологічні культури Ніршег-Затін та східнославацькі кургани (1900 – 1700 рр.

до н. е.). На Закарпатті вони представлені, на думку дослідника, поселеннями в Бобовому, Дрисині, В. Доброні та курганними могильниками у Мукачеві (Мала гора), Зняцеві, Медведівцях, Батрадї, Макарові [12].

Середній етап бронзи, як вважає Е. Балагурі, виник еволюційним шляхом. У цей період на Закарпатті і в цілому у Верхньому Потиссі жили племена, які за своїм соціальним розвитком мало чим відрізнялися одні від одних, але були різними за етнічним складом. Ці спільноти належали до отоманської культури з її кількома фазами розвитку. Досліджені поселення у Дякові, Заболотті, Берегові на Малій горі, а також городище в Дийді (Товвар) віднесено до другої фази розвитку культури Отомань, поховальні ж пам'ятки культури у краї поки що невідомі. До пам'яток отоманської культури Е. Балагурі відніс також кілька бронзових скарбів: Колодне (Іршавський р-н), Мукачево (Підгоряни) та Дяково. Вони датуються 1600 – 1400 рр. до н. е. [13].

На думку вченого, на заключному етапі розвитку отоманської культури, яку нині датують XIV – XII ст. до н. е., на Закарпатті, Північно-Східній Угорщині, Східній Словаччині, Північній Трансільванії з'являються нові пам'ятки, які увійшли до кола культури Фелшевсєвч-Станово. Вони, як свідчать археологічні джерела, були тісно пов'язані з культурами Потисся – Едьєк і Піліні.

Пам'ятки доби пізньої бронзи (1300 – 1200 рр. до н. е.), як вважає Е. Балагурі, в першу чергу, представлені культурою Станово. (Інші її назви Фелшевсєвч в Угорщині та Суціу де Сус в Румунії). Сьогодні на Закарпатті обліковано понад 30 поселень та могильників. До найкраще досліджених поселень в 70 – 80-ті рр. XX ст. належать Дяково, Заболоття, Велика Паладь, Нове Село, Баранинці [14].

Непогано вивчений ритуал поховання станівської культури. В 30-х рр. XX ст. дослідження проводилися у Станові, Холмцях, в 70-х роках – в Дякові. Це були

грунтові тілопальні могильники, рештки кремації яких збирали у глиняні урни і згрібали у невеликі ямки. Урни з прахом супроводжувалися черпаками, мисками та деякими бронзовими виробами.

До станівської культури археолог зарахував біля 90 бронзових скарбів, серед яких: Нєгрово, Клячаново, Мала Бігань, Дяково, Олешник та ін. Значне місце в господарській діяльності носіїв станівської культури Е. Балагурі відводить металургії бронзи. Хоч на Закарпатті поки що не виявлено жодної бронзолivarної майстерні, але їхні сліди засвідчені в різних районах області. Так, наприклад, у Дякові знайдено кам'яні формочки для лиття голок, шил, широкотілих браслетів. Багато злитків бронзи-сирцю та поламаних речей знаходилося у складі бронзових скарбів [15].

Велика кількість бронзових виробів потрапила у станівську спільноту із Трансільванії (кельти, булавки, чеканомолоти) та із західних центрів бронзолivarного виробництва (спіралі косідєрського типу, мечі, кельти, бронзовий посуд та ін.). В кінці доби бронзи, як вважає Е. Балагурі, в Карпатській улоговині виник свій Карпато-Балканський бронзолivarний центр, куди входив Косідєрський, Апай-Гуруанський, Пілінський та Верхньопотисський регіональні бронзолivarні центри.

У ці ж роки на Закарпатті було продовжено дослідження городищ гальштатського часу, таких як: Шелєстово (ур. Тупча), Арданово (Богослов), Іршава (Стремтура). Сюди ж слід віднести розвідкові роботи на городищах в Ужгороді (Замкова гора), Горянах (Городище), Невицьке (Замкова гора), Мукачево (Сороча гора), Білки (Городище), на яких із-за безперервного заселення від ранньозалізного часу до середньовіччя зникли оборонні споруди – вали і рови. Їх розкопували в розглядуваний час три експедиції: Державного Ермітажу, Ужгородського держуніверситету та Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР. Не всі городища достатньо

вивчені і тому попередньо віднесені до культури Гава (XII-VIII ст. до н. е.) [16].

Охоронними роботами 70 – 90-х рр. виявлено також ряд поселень культури Гава, а саме: у Великій Бакті, Бобовому, Лужанці, Дякові, Затисівці, Баранинцях, Дрисині, Олешнику, Чинадійові та ін. Під час їх дослідження отримано вагомий речовий матеріал про соціально-економічне життя носіїв культури Гава [17].

Не менш цінними виявилися нововідкриті пам'ятки ранньозалізного часу VII – IV ст. до н. е., які у складі експедиції Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР досліджував Іван Попович. До відомих раніше поховальних пам'яток куштановицької культури додалися невідомі до 70-х років ХХ ст. поселення у Малих Геївцях, Шомі, Кінчешу, Дийді, Тишові, Олешнику, Горянах та могильники у Бобовому та Невицькому. Розкопки цих пам'яток набагато збагатили джерельну базу, яка дозволила досліднику накреслити історію економічного і духовного життя населення краю в ранньозалізний час.

На основі аналізу джерел археолог запропонував періодизацію куштановицької групи пам'яток, яка в основному віддзеркалює життя племен ранньозалізного часу на Закарпатті. Куштановицьку групу пам'яток, як на нього, можна поділити на два періоди.

Пам'ятники, віднесені до першого періоду, дозволили досліднику скоригувати початкову дату появи куштановицької групи пам'яток – друга половина VII – перша половина VI ст. до н. е.

У другому періоді дослідник виділив два етапи. До першого етапу зарахував пам'ятки другої половини VI – першої половини IV ст. до н. е. На цьому етапі ним засвідчений занепад класичних гальштатських традицій у керамічному виробництві. Під впливом скіфської культури у Карпатському басейні поширюються предмети скіфських зразків та їх наслідування. Другий етап другого періоду характеризується змішаними куштановицько-латенськими комплексами.

Хронологічно він охоплює другу половину IV – першу половину III ст. до н. е. [18].

Куштановицька група пам'яток, на думку І. Поповича, у своїй основі – північно-фракійська, але вона у ході свого формування відрізняється від західноподільської, бо на VI ст. до н. е., тобто на час кристалізації куштановицьких комплексів, фракійський елемент втратив свою чистоту. Що стосується проблеми появи куштановицької групи пам'яток, то дослідник схильний вважати, що вона виникла на місцевій основі попередніх культур доби пізньої бронзи і раннього гальштату при взаємодії скіфського лісостепового і лужицького компонентів [19].

Дослідження 70 – 80-х років значно поповнили археологічні пам'ятки кельтів на Закарпатті. Крім кельтського опідуму Галиш і Ловачка в околиці Мукачева стали відомими поселення у Дерцені, Дийді, Вілоку, Мужієві, Великій Бігані, великий центр по добуванню заліза біля села Ново Клинова, залізобудівні центри у Хмельнику Іршавського та Стеблівці Хустського районів.

Як свідчать археологічні джерела, розквіт кельтської культури був перерваний в середині I тис. до н. е., коли на історичну арену виступає нова сила – даки. Після об'єднаних дій Бурбесті і розгрому кельтів вони стають головною і пануючою силою в регіоні. Даки, починаючи з II ст. до н. е., ведуть постійні війни з кельтами, що, в кінці-кінців, привело до повного розгрому панування кельтів на східних і північно-східних територіях Карпатської улоговини. В той же час даки стають головними ворогами Римської імперії у просуванні на схід.

В останні два століття до н. е. Закарпаття заселяли залишки носіїв куштановицько-латенської культури. На рубежі нашої ери в південні райони краю проникають даки зі своєю гето-дакійською культурою. Під впливом дакійської і провінційно-римської культури на схід від річки Боржави виникає своєрідна культу-

ра карпатських курганів, існування якої припадає на I – IV ст. н. е. [20].

Перша половина I тисячоліття н. е. в Карпатській улоговині відзначається рядом неординарних подій, які неабияк змінили соціально-економічне, політичне і етнічне життя в регіоні. Наслідком подальших завоювань і розширення кордонів Римської імперії було утворення двох римських провінцій – Паннонії (остання чверть I тис. до н. е.) та Дакії (поч. II ст. н. е.). Поява римських провінцій у безпосередній близькості від Словаччини і Закарпаття значно вплинула на історичний розвиток цих земель. Час, що охоплює рубіж н. е. – IV ст. н. е. в історичній науці отримав найменування “римського періоду”. Його поділяють на ранній (I – II ст. н. е.) та пізній (III – IV ст. н. е.).

Вивченням історії населення першої половини I тисячоліття н. е. у складі експедиції УжДУ у розглядуванні роки займався В. Г. Котигорошко. Він досліджував більшість пам'яток дакійської і пшеворської культур, культури карпатських курганів.

Пам'ятки дакійської культури розкопувалися в Петрові, Підвиноградіві, Горбках, де були виявлені житла двох типів: наземні і напівземлянкові, аморфної або прямокутної форми розмірами 8 – 21 кв. м. Поряд з господарськими спорудами функціонували виробничі споруди, такі як: гончарські печі (Підвиноградів) та крупний центр по виробництву заліза в околиці Дякова в ур. Текереш. Цінний матеріал отримано під час розкопок городищ у Малій Копані (Виноградівський район) та Солотвині (ур. Четатя) Тячівського району. Ці городища були відомі раніше, але їх культурна і часова приналежність не була встановлена. На думку В. Котигорошка, Малокопанське городище виконувало роль охорони головної водної артерії регіону – Тиси, друге – Солотвинське – функцію охорони соляних копалень [21].

Найбільше речових знахідок припадає на кераміку, яку В. Котигорош-

ко поділив на ліпну і гончарську, кожна з яких має свої підгрупи. Спираючись на румунські аналоги гето-дакійської кераміки, дослідник зробив спробу її датування. Крім кераміки, на дакійських поселеннях і городищах Закарпаття зібрано велику кількість знарядь праці, зброї, прикрас, побутових речей та ін. Всі ці речі, як гадає археолог, припадають на третю фазу розвитку дакійської культури, що датуються 100 роком до н. е. – 106 роком н. е. [22]. Аналіз здобутих матеріалів, на думку В. Котигорошка, дозволяє говорити не тільки про проникнення даків у Верхнє Потисся, але також про входження його до складу політичного об'єднання Бурбесті, а пізніше – Децебала.

Нові джерела в 70 – 80-х рр. здобуто по вивченню пам'яток культури карпатських курганів. Довгий час до неї відносили лише курганний могильник в околиці сіл Іза та Липча Хустського району та одне поселення у Виноградіві на якому було проведено розвідувальні роботи. Картографування нововідкритих поселень показало, що вони зафіксовані в основному в східній частині Закарпаття, точніше, на схід від річки Боржави. До найкраще досліджених поселень культури карпатських курганів належать поселення у Петрові, Заболотті, Матійові, Оросійові, Підвиноградіві. Як показали дослідження, основним типом жител культури карпатських курганів були чотирикутні напівземлянки розміром від 8 до 22 кв. м. Біля жител, як правило, знаходилися господарські ями і виробничі споруди. Носії культури потреби в залізі забезпечували своїми силами і власними виробами. Колишні залізобробні центри в околиці сіл Дякова і Вовчанська продовжували працювати в II – IV ст. н. е. [23].

Продовження робіт на курганному могильнику в околиці Ізи підтвердило раніше висловлену думку про те, що основною ознакою поховального ритуалу носіїв культури карпатських курганів на Закарпатті було тілоспалення на місці поховання, над якими насипався курган. Найбільша кількість речових знахідок

припадає на ліпну і гончарську кераміку різного виду, форми і призначення. У керамічному виробництві відчувається значний вплив дакійської і провінційно-римської кераміки. На основі матеріалів, одержаних під час розкопок останніх на могильнику курганів, В. Котигорошко передатував курганні групи в околиці Ізи. Курганну групу Іза I він відніс до III – IV ст. н. е., а курганну групу Іза II – до I – II ст. н. е. [24]. Висновок про те, що носії культури карпатських курганів під час свого формування представляли змішаний етнос, в якому існували два компоненти – гето-дакійський та праслов'янський, поки що залишається дискусійним.

Як свідчать археологічні джерела, на захід від річки Боржави, включаючи Східну Словаччину, історичний процес проходив в інших умовах і під впливом інших культур. Вторгнення з Південно-Східної Польщі через Карпатські перевали у Верхнє Потисся носіїв пшеворської культури на рубежі I – II ст. н. е. значно вплинуло на матеріальну і духовну культуру та етнічний склад населення західної частини регіону. На думку дослідників, пшеворські племена на ранньому етапі (на рубежі I – II ст. н. е.) в етнічному відношенні представляли германських вандалів, а на пізньому (III – V ст. н. е.) – ранніх слов'ян.

Поховальні пам'ятки носіїв пшеворської культури раннього етапу на Закарпатті стали відомими ще в кінці XIX – на початку XX ст. Це тілопальні ґрунтові могильники, відкриті у Сваляві-Неліпині та Арданові, які супроводжувалися зігнутою або пошкодженою залізною зброєю та побутовими речами.

Охоронні розкопки, що проводилися в 70 – 80-х роках у Пацканьові, Малих Селменцях Ужгородського району та Братові Виноградівського району, окрім вище згаданого, засвідчили існування ще двох видів ритуалу поховання пшеворських племен на Закарпатті, а саме: ямково-урнового (Братово) і розсіяного двох варіантів: під курганным насипом (Пацканьово) та на майданчику (Малі

Селменці). Розсіювання кальцинованих кісток, очевидно, застосовувалося під час групових поховань. Згадані види поховального ритуалу на Закарпатті датуються II – IV ст. н. е. [25]. Нововідкриті поселення, які стали відомими у Братові, Берегові, Матієві, Оросієві, Горянах, Холмоку та ін., набагато збагатили джерельну базу про матеріальне життя та побут носіїв пшеворської культури у краї [26]. Вони чекають свого подальшого вивчення.

I, нарешті, ще один важливий історичний період, який у 70 – 80-ті роки поповнився новими археологічними артефактами. Йдеться про ранньослов'янські і давньоруські пам'ятки другої половини першого і перших століть другого тисячоліття нашої ери. Їх відкриття змінило існуючі концепції про час заселення краю давніми слов'янами. Через відсутність джерел вважалося, що між пам'ятками першої половини I тис. н. е. та донедавна відомих давньослов'янських пам'яток VIII – IX ст. існував хронологічний розрив. Його вдалося заповнити нововідкритими поселеннями в Галочі, Холмоку, Берегові, Перехресті, Дівичному, Чепі та ін., які датуються VI – VII ст. н. е. На поселеннях у Галочі, Берегові вперше відкрито підквадратні напівземлянкові житла з чистою ліпною керамікою празького (корчакського) типу, що дозволило їх пов'язати з появою перших слов'янських племінних груп у Верхньому Потиссі. Вони датуються початком VI ст. н. е. [27].

Велику цінність для вивчення історії давніх слов'ян Закарпаття представляють нововідкриті поселення VIII – IX ст. н. е. Їх в рівнинній і передгірській зонах краю зафіксовано понад сорок (Боржава, Мужієво, Яноші, Братово, Затисівка, Клиново, Петрово, Коритняни, Палло, Паладь Комарівці, Ратівці, Баркасово, Клячаново та ін.) [28].

Цікаво, що майже біля кожного сучасного села, де проходили розкопки, виявлено середньовічні поселення XI – XIII ст. Засвідчено понад двадцять таких посе-

лень, серед яких: Братово (ур. Весетфалу), Шом (ур. Брумер), Олешник (Кругле поле), Шаланки (ур. Фюзеш), Зняцево (Бовцкош варош), Добронь (ур. Золотий горб), Холмок (Теплиці), Радванка (Вербінки) та ін. [29]. На жаль, ці поселення не піддавалися археологічним дослідженням. А між тим вони віддзеркалюють певний пласт давньоруської культури, яка сформува-

лась у краї на базі ранньослов'янського населення VI – X ст. В кінці XI – XIII ст. розпочалося заселення Притиської рівнини мадярами, що невдовзі привело до нівеляції матеріальної культури двох різних за характером економічних систем – осілої землеробської і кочівничо-скотарської. Вивчення цього процесу – це завдання нової плеяди дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладилін В. Н. Ранній палеолит // Археологія Української ССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 18.
2. Там само. – С. 29.
3. Кулаковская Л. В. Мустьєрские культуры Карпатского бассейна. – К., 1989. – С. 3 – 81.
4. Ткаченко В. І. Про культурні особливості розвитку пізнього палеоліту Закарпаття // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С. 22 – 36.
5. Мацкевий Л. Г. Мезоліт Закарпатської області // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С. 38.
6. Там само. – С. 38.
7. Там само. – С. 39.
8. Там само. – С. 43.
9. Потушняк М. Ф. Неолит Закарпаття: культури Криш и расписной керамики // Археологія Української ССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 139 – 150.
10. Потушняк М. Ф. Полгарская и Баденская культуры Закарпаття // Археологія Української ССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 291 – 305.
11. Балагури Э. А. Культура Отомань // Археологія Української ССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 420 – 428; його ж. Культура Станово // Там само. – С. 473 – 481; його ж. Культури раннього періода епохи бронзи Закарпаття // Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття. Энеолит, бронза и раннее железо. – К., 1990. – С. 88 – 92; його ж. Культури середнього періода бронзи Закарпаття // Там само. – С. 92 – 95; його ж. Памятники позднебронзового века Закарпаття // Там само. – С. 95 – 99.
12. Балагури Э. А. Культуры раннего ... - С. 88 – 92.
13. Балагури Э. А. Культуры среднего периода ... - С. 92 – 95.
14. Балагури Э. А. Памятники... - С. 95 – 99.
15. Балагури Э. А. Культура Станово // Археологія Української ССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 420 – 428.
16. Смирнова Г. И. Гальштатские городища Закарпаття // Slovenska archeologia. – 1966. – №14. – S. 397 – 400; Балагури Э. А. Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С. 9 – 75; Попович И. И. Население Закарпаття в эпоху раннего железа // Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття. Энеолит, бронза и раннее железо. – К., 1990. – С. 132 – 135.
17. Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 242 – 243; Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1974 года. – М., 1975. – С. 256 – 257; Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1975 года. – М., 1976. – С. 299 – 300; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1975 года. – М., 1976. – С. 376; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Раскопки в зонах новостроек Закарпаття // АО 1976 года. – М., 1977. – С. 352 – 353; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. // Разведки и раскопки в Закарпатье // АО 1979 года. – М., 1980. – С. 323;
18. Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Раскопки в зонах новостроек Закарпаття // АО 1976 года. – М., 1977. – С. 352; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1977 года. – М., 1978. – С. 371; Попович И. И. Раскопки кургана в с. Бобовом Виноградского района // Археологические исследования на Украине 1976 – 1977 гг. – Ужгород, 1978. – С. 102; Попович И. И. Курган куштановицкой культуры в с. Невицкое на Закарпатье // Актуальные проблемы археологических экспедиций и исследований Украинской ССР. – К., 1981. – С. 55.; Попович И. И. Деякі питання дослідження пам'яток ранньозалізного часу на Закарпатті // Методичний посібник для студентів з археології. – Ужгород, 1974. – С. 48 – 72.; Попович И. И. Розкопки поселення в с. Малі Геївці Ужгородського району // Культура і побут населення Українських

- Карпат. – Ужгород, 1973. – С. 157 – 163.; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1984 года. – М., 1986. – С. 209; Попович И. И. Хронология куштановицких пам'яток // Зап. наук. товариства ім. Шевченка. Праці археологічної комісії. – 1988. – Т. ССХХХV. – С. 284 – 285.
19. Попович И. И. Куштановицька група пам'яток // Пам'ятки гальштатського періоду в межах річки Вісли, Дністра і Прип'яті. – К., 1993. – С. 285.
 20. Смішко М. Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. – К., 1960.
 21. Котигорошко В. Г. Фракийці Верхнього Потисся / III в. до н. е. – IV в. н. е. / – Ужгород, 1995. – С. 24 – 28.
 22. Там само. – С. 34 – 38; 39 – 41.
 23. Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1975 года. – М., 1976. – С. 299 – 300; Котигорошко В. Г. Исследование памятников в Закарпатье // АО 1976 года. – М., 1977. – С. 311 – 312; Балагури Э. А., Котигорошко В. Г., Ковач К. И., Петрова С. Г. Работы экспедиции Ужгородского университета // АО 1977 года. – М., 1978. – С. 293 – 294.
 24. Котигорошко В. Г. Раскопки в Закарпатской области // АО 1979 года. – М., 1980. – С. 288 – 289.; його ж. Итоги изучения могильника Иза I в Закарпатье // СА. – 1980. – №1. – С. 229 – 247.
 25. Котигорошко В. Г. Курган первой половины III в. н. э. у с. Братово // СА. – 1979. – №2. – С. 153 – 163.; його ж. Жертвенник III – IV вв. н. э. у с. Солонцы // СА. – 1987. – №2. – С. 177 – 191.; Пеняк С.И., Попович И.И., Потушняк М.Ф. Охранные раскопки в Закарпатье // АО 1982 года. – М., 1984. – С. 314-315.
 26. Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Раскопки в зонах новостроек Закарпатья // АО 1976 года. – М., 1977. – С. 352 – 353.; Балагури Э. А. Раскопки в Заболотье // АО 1978 года. – М., 1979. – С. 292 – 293.; Котигорошко В. Г. Раскопки в Закарпатье // АО 1979 года. – М., 1980. – С. 288 – 289.; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1975 года. – М., 1976. – С. 376 – 377.
 27. Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Раскопки в Закарпатье // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 340 – 341.; Пеняк С., Попович И. Разведки и раскопки в Ужгородском районе // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 327 – 328.; Пеняк С. И., Попович И. И. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1984 года. – М., 1986. – С. 290.; Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 242 – 243.; Котигорошко В. Г. Раскопки памятников I тыс. н. э. в Закарпатье // АО 1978 года. – М., 1979. – С. 349.
 28. Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 242 – 243.; Пеняк С., Попович И. Разведки и раскопки в Ужгородском районе Закарпатской области // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 327 – 328.; Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской экспедиции // АО 1974 года. – М., 1975. – С. 256 – 257.; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Исследования в Ужгородском районе Закарпатской области // АО 1974 года. – М., 1975. – С. 336 – 337.; Балагури Э. А., Котигорошко В. Г. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1975 года. – М., 1976. – С. 299 – 300.; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Раскопки в Закарпатье // АО 1981 года. – М., 1983. – С.306.; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Раскопки в Закарпатье // АО 1983 года. – М., 1985. – С.340 – 341.
 29. Котигорошко В. Г. Раскопки на р. Ботар // АО 1972 года. – М., 1973. – С.295.; Пеняк С., Попович И. Разведки и раскопки в Ужгородском районе Закарпатской области // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 327 – 328.; Пеняк С., Попович И., Потушняк М. Раскопки в зонах новостроек Закарпатья // АО 1976 года. – М., 1977. – С. 352 – 353.; Пеняк С. И., Попович И. И., Потушняк М. Ф. Работы Закарпатской новостроечной экспедиции // АО 1977 года. – М., 1978. – С. 371 – 372.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АО – Археологические открытия, Москва
СА – Советская археология, Москва

РЕЗЮМЕ

“ЗОЛОТОЙ” ПЕРИОД АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ ЗАКАРПАТЬЯ (70 – 90-е годы XX века)

Пеняк П. С. (Ужгород)

В статье анализируются результаты археологических исследований территории Закарпатской области Украины в 70 – 90-е годы XX века.

S U M M A R Y

THE “HOLD” PERIOD OF ARCHEOLOGY OF TRANSCARPATHIA IN 70 - 90 YEARS OF XX CENTURY

PenyakP. (Uzhhorod)

The article is devoted to the results of archeological research of Transcarpathian region of Ukraine in 70 - 90 years of XX century.